

Salafisme in Nederland belicht

VIJFTIEN JAAR SALAFISME ONDERZOEK IN NEDERLAND

Maurits Berger
Merel Kahmann
Siham El Baroudi
Ahmed Hamdi

Salafisme in Nederland belicht

VIJFTIEN JAAR SALAFISME ONDERZOEK IN NEDERLAND

Maurits Berger

Merel Kahmann

Siham El Baroudi

Ahmed Hamdi

Met medewerking van:

Hans Boutellier

Mehmet Day

Rozetta Meijer

Trees Pels

Utrecht, mei 2018

Inhoud

	Managementsamenvatting	3
1	Inleiding	8
1.1	Literatuuronderzoek: afbakening	9
1.2	Vijftien jaar wetenschappelijke literatuur over salafisme in Nederland	10
2	Beantwoording onderzoeksvragen	12
2.1	Omschrijving van het ‘salafisme’	12
2.2	Stromingen van salafisme	14
2.3	Omvang salafistische gemeenschappen	16
2.4	Intern discours	16
2.5	Maatschappelijke impact	18
2.6	Aanpassingsvermogen	23
2.7	Invloed uit andere landen	25
2.8	In welke behoefte voorziet het salafisme	26
2.9	Ontbrekende kennis over salafisme	28
3	Conclusies	31
Bijlagen		
1	Chronologische literatuurlijst salafisme in Nederland	34
2	Overzicht methodologische onderzoeksvragen	37

Managementsamenvatting

De Directie Samenleving en Integratie van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft opdracht gegeven tot een literatuurstudie naar salafisme in Nederland. De centrale onderzoeksvraag luidt: *Wat zijn de laatste wetenschappelijke (en empirische) inzichten over de concrete manifestatievormen van het salafisme in Nederland?*

Afbakening onderzoek

Deze studie laat op veel punten zien hoe en waarom er onduidelijkheid is ontstaan over het gebruik van de term salafisme. Niettemin zullen wij de term 'salafisme' in dit rapport blijven gebruiken, niet als helder gedefinieerd begrip, maar als containerbegrip van een 'brede stroming', of 'spectrum van stromingen' binnen de islam die 'conservatief', of 'ultra-orthodox' is en streeft naar een 'zuivere' islam waarbij letterlijke interpretatie van de basisbronnen centraal staat.

In deze studie onderzoeken wij alle relevante wetenschappelijke literatuur die over salafisme in Nederland is verschenen in de periode 2004-2018. Vanwege de geringe tijdsduur zullen we ons beperken tot de literatuur die: a) wetenschappelijk is of, zoals de AIVD-rapporten, van wetenschappelijke betekenis is, en die b) zich bezighoudt met het fenomeen 'salafisme' in Nederland. In die literatuur komen de 'gewone' islam en het gewelddadig jihadisme nauwelijks aan de orde, dus die onderwerpen zullen in deze studie onderbelicht blijven. Evenmin is er ruimte om allerlei verschijnselen die wellicht relevant zijn voor het begrip van het salafisme te bespreken, zoals de bredere religieuze context van Nederland, terrorisme en nationale veiligheid.

Beantwoording van de onderzoeksvragen

1. *Wat is, volgens de laatste wetenschappelijke stand van zaken, de beste omschrijving van 'salafisme'?*

In de literatuur bestaat consensus over de term 'salafisme' als een brede stroming, of 'spectrum van stromingen' binnen de islam die 'conservatief' of 'ultra-orthodox' is en streeft naar een 'zuivere' islam waarbij letterlijke interpretatie van de basisbronnen centraal staat. Tevens wordt salafisme bijna altijd geplaatst in de context van veiligheid of radicalisme: hetzij omdat de auteur de relatie daartussen onderzoekt, hetzij omdat de auteur verwijst naar de maatschappelijke context waarin salafisme wordt gerelateerd aan radicalisme (en door deze enkele verwijzing wordt salafisme weliswaar niet gelijkgesteld met radicalisme, maar wel in de context van radicalisme geplaatst). De toepassing van deze definities en termen op de Nederlandse islamitische geloofsgemeenschappen leidt in de literatuur tot nadere aanpassingen en nuanceringen, wat regelmatig leidt tot begripsverwarring.

2. *Welke salafistische stromingen komen voor in Nederland, en wat zijn mogelijke verbanden tussen de verscheidene stromingen?*

Vanaf 2006 wordt consistent de driedeling van Wiktorowicz gebruikt (apolitieke, politieke en jihadistische salafisten) maar op dit theoretisch kader worden door onderzoekers allerlei uitzonderingen gemaakt zodra de personen en groeperingen binnen die categorieën nader bestudeerd worden, wat regelmatig leidt tot verwarrende sub-categorisering. Om deze redenen is het moeilijk om te spreken van 'stromingen' binnen het salafisme.

3. *Wat is de omvang van de salafistische gemeenschap(pen)?*

Er zijn op dit moment slechts twee schattingen beschikbaar van aantallen 'salafisten' in Nederland. Deze schattingen lopen nogal uiteen (20.000-30.000 in 2007 en 40.000-60.000 in 2010). Enkele jaren later, in 2015 stelden de AIVD en NCTV echter dat het aantal niet is vast te stellen vanwege de grote interne diversiteit.

4. *Wat is het interne discours binnen de salafistische gemeenschap(pen)?*

Binnen de salafisten is sprake van grote meningsverschillen over theologische kwesties. Daarnaast blijkt met name uit de sociaal-wetenschappelijke literatuur dat de theologische ideologie en haar retoriek aanzienlijk kan afwijken van de praktische uitvoering daarvan. Dit onderscheid wordt vooral gevoeld door de gevoelde noodzaak van salafisten om zich te voegen naar de Nederlandse context (zie ook hierna, onder 'Aanpassing') en de individualistische invulling die zij geven aan hun geloofsbeleving.

5. *Wat is de maatschappelijke impact van de salafistische gemeenschap(pen)?*

De 'impact' van salafisten en salafisme op 'de maatschappij' kan verdeeld worden in impact op mede-salafisten, op moslims, op niet-moslims en op de maatschappij als zodanig. De literatuur geeft vooral inzicht in de impact die salafisten hebben op mede-salafisten en mede-moslims. In het geval van mede-salafisten is enerzijds sprake van onderlinge strengheid over navolging van de strikte regels, anderzijds van een warm bad van verbondenheid en onderlinge steun. Ten aanzien van kinderen die lessen volgen bij een salafistisch centrum wijzen Pels et al. (2016) vooral op meerdere risico's bij hun ontwikkeling en participatiekansen in de samenleving. Sommige auteurs – inclusief de AIVD en NCTV – wijzen op de emancipatoire rol die het salafisme speelt voor veel jongvolwassen moslims. In het geval van de impact op andere moslims schept de literatuur vooral een beeld van confrontatie: salafisten wijze gedragingen van moslims af als onvoldoende 'pure' islam, en kunnen daar zeer onverdraagzaam in zijn.

Ten aanzien van de impact die salafisten zouden hebben op de maatschappij wordt in de vroege literatuur van met name de AIVD en NCTV gewezen op de bedreiging die zouden zijn voor de Nederlandse samenleving vanwege onverdraagzaam isolatisme, afwijzing van de westerse democratische rechtsorde en het geoorloofd achten van geweld in bepaalde omstandigheden. Later, in 2015, geven AIVD en NCTV aan dat deze kenmerken niet toegeschreven kunnen worden aan alle salafisten, en dat bij "de meeste" en "vele" salafisten de onverdraagzame kenmerken van het salafisme niet in praktijk worden gebracht. Dat komt overeen met het beeld dat al sinds 2009 oprees uit de sociaal-wetenschappelijke literatuur: salafisten wijzen de Nederlandse samenleving over het algemeen niet af en streven evenmin diep ingrijpende veranderingen na. Dit laat onverlet dat er nog steeds staatsgevaarlijke individuen zijn die hun opvattingen rechtvaardigen met een salafistisch-georiënteerd gedachtegoed.

Overige vormen van impact die salafisten (kunnen) hebben op de Nederlandse samenleving, zoals de invloed van hun gedragingen en fysieke verschijning in de publieke ruimte, of de beeldvorming die daarmee wordt opgeroepen (of bevestigd) in de Nederlandse samenleving, komt in de geraadpleegde literatuur niet aan de orde.

6. *Wat is het aanpassingsvermogen van salafisten in de context van de Nederlandse democratische rechtsorde?*

Er is onder salafisten sprake van een toenemende aanpassing aan de Nederlandse samenleving. Deze aanpassing vereist van salafistische zijde echter een extra inspanning, omdat deze samenleving niet wordt ervaren als verwelkomend. De motieven voor aanpassing – overtuiging, pragmatisme – lopen uiteen. Daarbij hanteren de salafisten echter wel de eis dat zij binnen de kaders van de Nederlandse rechtsorde hun eigen religieuze levenswijze kunnen handhaven.

7. *Wat is de invloed vanuit andere landen (binnen de EU en de MENA regio) op de salafistische gemeenschap(en) in Nederland?*

In de literatuur wordt met name naar Saoedi-Arabië verwezen als land dat veel invloed zou hebben op het salafisme in Nederland. Deze invloed is zowel ideologisch als materieel (financiële steun, literatuur), maar de van deze steun is niet duidelijk, en evenmin of het gaat over de Saoedische overheid, particuliere organisaties, of individuen. Daartegenover staat Marokko, dat juist een tegengestelde, namelijk anti-salafistische, invloed probeert uit te oefenen op het salafisme.

8. *In welke behoeften van de brede moslimgemeenschap in Nederland voorzien de salafistische gemeenschap(en) en organisaties?*

Uit de literatuur blijkt dat salafisme voorziet in behoeften van jongeren (zowel mannen als vrouwen, en zowel moslims als bekeerlingen). Deze behoeften zijn divers, want betreffen vragen over maatschappelijke kwesties, zingeving, persoonlijke problematiek en kennis over de islam. Het salafisme biedt duidelijkheid, en de salafistische predikers geven antwoord op zowel maatschappelijke als persoonlijke en kennisvragen. Zo krijgt de jonge moslim manieren aangeboden om zich te positioneren in de complexe Nederlandse samenleving die niet altijd even vriendelijk is naar islam en moslims. De activiteiten van de salafistische centra en de bijbehorende sfeer van broeder- en zusterschap dragen bij aan de sociale binding van de jongeren die daar komen.

9. *Welke kennis over het salafisme in Nederland ontbreekt er?*

Afgezien van bepaalde onderzoeksmethoden, die in deze studie nader worden toegelicht, ontbreken in de huidige literatuur over Nederlands salafisme de volgende onderwerpen:

- Salafisme in Nederlands-religieuze context

Een breder inzicht in het Nederlands salafisme kan worden verkregen als het wordt geplaatst in de context van geloofsbeleving in Nederland, en in het bijzonder in de geloofsbeleving van moslims in Nederland.

- Relaties met grensgebieden

De relatie tussen salafisme en jihadisme, enerzijds, en tussen salafisme en ‘alledaagse’ islam, anderzijds, komt in de literatuur weinig aan de orde, terwijl er aanwijzingen zijn dat er veel sprake is van overlap tussen deze categorieën.

- De conservatief-gelovige, betrokken moslim

Actueel is de vraag hoe een groeiende groep jonge moslims vormgeeft aan het handhaven van zeer strikte interpretaties van de islam, en tegelijkertijd actief deelneemt aan de samenleving, hetzij binnen de eigen gemeenschap, hetzij binnen de maatschappij.

- Impact en polarisatie

Onvoldoende bekend is of, en hoe het salafisme in brede zin impact heeft in Nederland. Uit de literatuur blijkt bijvoorbeeld dat radicalisering van salafisten mede wordt ingegeven door de wijze waarop in de maatschappij wordt gesproken en gedacht over islam, en deze radicalisering – retorisch, of in gedrag, of in handelingen – leidt weer tot weerstand binnen de maatschappij. Inzicht in de dialectiek van deze polarisatie is echter nog beperkt en verdient nader onderzoek.

Conclusies

Een onvolledig beeld

Uit de wetenschappelijke literatuur over 'salafisme' in Nederland van 2004 tot 2018 kunnen we concluderen dat de wijze waarop deze term in het publieke en politieke debat wordt gebruikt, namelijk als een enkelvoudige beweging die negatief of zelfs gevaarlijk zou zijn voor de Nederlandse samenleving, anno 2018 een onvolledig en soms zelfs onjuist beeld geeft van de werkelijkheid. Dit beeld is niet opzettelijk gecreëerd, maar is de resultante van de wijze waarop het onderzoeksveld naar salafisme zich in de loop der jaren heeft ontwikkeld.

Ontwikkelingen in onderzoek

Tussen 2004 en 2008 legden onderzoekers naar salafisme in Nederland zich vooral toe op de mogelijke veiligheidsdreiging van het salafisme. Deze benadering, en de toonaangevende studies die zij opleverde, heeft zijn invloed gehad op het maatschappelijk debat, maar ook op het onderzoeksveld dat vervolgens ontstond. Ander onderzoek, dat zich meer richtte op de personen en identiteitsbeleving van salafisten, kwam pas later op gang. Zij hanteerden niet zozeer de top-down benadering vanuit de ideologie, maar de bottom-up benadering vanuit de personen zelf. Daaruit bleek dat individuele handelwijzen en interpretaties van salafistische individuen aanzienlijk kunnen afwijken van de salafistische ideologie.

Ontwikkelingen in salafisme

De andere reden waarom het beeld van het salafisme vandaag de dag 'onvolledig en soms zelfs onjuist' is, heeft te maken met de ontwikkelingen binnen het salafisme in Nederland zelf. In de literatuur wordt in toenemende mate melding gemaakt van de diversiteit onder de salafisten en de verschillende manieren waarop zij uiting geven aan

hun religieuze levenswijze. Daarin blijkt dat het 'onverdraagzame isolationisme, parallelisme en anti-integrisme', wat kenmerkend was voor 'de salafist', alleen nog voorbehouden was aan een steeds kleinere groep salafisten, en dat de overige salafisten zich juist wel wilden verhouden tot de Nederlandse samenleving.

Aantrekkingskracht van salafisme

Uit de literatuur blijkt voorts hoezeer het salafisme, en zeker de wijze waarop het is georganiseerd in Nederland, bijdraagt aan de behoeften die leven onder moslimjongeren. Het salafisme biedt zingeving, kennis en duidelijkheid, de saamhorigheid voorziet in sociale warmte en de salafistische predikers geven antwoord op persoonlijke en kennisvragen. Zo krijgt de jonge moslim handvatten aangeboden om zich te positioneren in de complexe Nederlandse samenleving die niet altijd even vriendelijk is naar islam en moslims.

Aanpassing en verzet van salafisten aan Nederland

De literatuur signaleert sinds 2009 dat onder salafisten sprake is van een toenemende aanpassing aan de Nederlandse samenleving. Aanpassing aan de Nederlandse samenleving vereist van salafistische zijde echter een extra inspanning, omdat deze samenleving niet wordt ervaren als verwelkomend. De motieven voor aanpassing – overtuiging, pragmatisme – lopen uiteen. Daarbij hanteren de salafisten echter wel de eis dat zij binnen de kaders van de Nederlandse rechtsorde hun eigen religieuze levenswijze kunnen handhaven.

Ideologie en retoriek

De literatuur laat zien dat Nederlandse salafisten ideologisch enorm verdeeld zijn. Daarnaast blijkt dat de theologische ideologie en haar retoriek niet altijd overeenkomen met de praktische uitvoering daarvan. Dit verschil wordt vooral gevoeld door de gevoelde

noodzaak van salafisten om zich enerzijds af te zetten tegen de Nederlandse samenleving die hen zou afwijzen, en anderzijds om zich toch te voegen naar de Nederlandse context. Het afzetten gebeurt vooral door vormen van verbaal en schriftelijk ‘verzet’ die volgens de literatuur vooral retorisch is, met veel grootspraak in demonstraties en op sociale media, inclusief het demonstratief steunen van gewelddadige acties in het buitenland. Tevens wijst de literatuur er op dat bepaalde vormen van deze retoriek bedoeld of onbedoeld als ‘extremistische propaganda’ kan worden aangemerkt.

‘Salafisme’

Kunnen we op grond van het voorgaande nog spreken van ‘salafisme’ en ‘salafisten’? Met name uit de literatuur van na 2008 blijkt dat deze termen moeilijk te hanteren zijn voor de Nederlandse werkelijkheid. In de literatuur bestaat weliswaar redelijke consensus over de definitie van de term salafisme zolang deze als containerbegrip wordt gebruikt voor een ‘brede stroming’, of ‘spectrum van stromingen’ binnen de islam die ‘conservatief’, of ‘ultra-orthodox’ is en streeft naar een ‘zuivere’ islam, waarbij de letterlijke interpretatie van de basisbronnen centraal staat. Maar vervolgens brengen onderzoekers allerlei onderverdelingen aan om de diversiteit binnen de Nederlandse salafisten gemeenschap aan te geven. Ook is opvallend dat deze definitie niets zegt over radicalisme of gevaarzetting voor de Nederlandse samenleving, ofschoon dat wel de aanname is die in een toonaangevend deel van de literatuur wordt gemaakt. Nu de AIVD en NCTV sinds 2015 aangeven dat het daarbij om zeer kleine aantallen gaat, en de literatuur aangeeft dat het puriteinse islamitische gedachtegoed zoals het salafisme niet automatisch leidt tot radicalisme of geweld, is het te begrijpen dat de terminologie tot verwarring leidt.

Colofon

Opdrachtgever	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Directie Samenleving en Integratie
Auteurs	Prof. dr. mr. M. Berger (Universiteit Leiden) Dr. M.J. Kahmann (Verwey-Jonker Instituut) S. El Baroudi, BSc. (Universiteit Leiden) Drs. A. Hamdi (Verwey-Jonker Instituut)
Met medewerking van	Prof. dr. J.C.J. Boutellier M. Day, MSc. R.T. Meijer, MSc. Em. prof. dr. T.V.M. Pels
Omslag	Ontwerppartners, Breda
Foto	Hans van Rhooen
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht T (030) 230 07 99 E secr@verwey-jonker.nl I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>.

ISBN 978-90-5830-889-4

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2018.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

Wat zijn de laatste wetenschappelijke (en empirische) inzichten over de concrete manifestatievormen van het salafisme in Nederland? Voor het beantwoorden van deze vraag hebben het Verwey-Jonker Instituut en de Universiteit Leiden in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een literatuurstudie uitgevoerd. Op basis van de relevante wetenschappelijke literatuur die over salafisme in Nederland is verschenen in de periode 2004-2018, wordt ingegaan op: de definitie van het begrip salafisme, de verschillende stromingen, de omvang van de groep, het interne discours, de impact, het aanpassingsvermogen, de invloed vanuit andere landen en de behoeften vanuit de moslimgemeenschap waar het salafisme in voorziet. Ook biedt de studie inzicht in de kennis die nog ontbreekt op bovenstaande en andere aspecten van het salafisme.